

OD USKARSA ISUSOVA — MARULIĆEVA PARAFRAZA VENANCIJA FORTUNATA

Bratislav Lučin

1.

Unatoč sve većem znanstvenom zanimanju za Marulićev opus — koje je razvidno iz temeljite bibliografije tiskane u monografiji Mirka Tomasovića¹ — pjesma *Od uskarsa Isusova* nije dosad privukla znatniju pažnju istraživača. Spominjana je uglavnom uzgred i nije joj posvećena nijedna zasebna radnja, ali je u literaturi apostrofirana kao jedna od nadahnutijih među Marulićevim »pisnima razlicim« te je uvrštena u dvije novije antologije njegovih djela.² Rukopisi u kojima se tekst nalazi jesu: 1. tzv. londonski rukopis (NSB R 6634), gdje nema naznake autora a naslov glasi: *Od uskarsnutja Gospodina*; 2. *Vartal* Petra Lucića (l. 214^v — 216), bez naznake autora, naslov: *Od uskarsa Isusova*; 3. Lulićev zbornik (l. 298 — 300), u kojemu je na kraju pripisano: »Marko Marul ovoj složi«, naslov: *Od uskarsnutja Isusova*. Otkako su je prvi put tiskom objavili Jagić i Kukuljević u I. svesku Starih pisaca hrvatskih, pjesma pripada u onaj postojani dio Marulićeva pjesničkog korpusa na hrvatskom: priređivači i proučavatelji Marulovih djela odreda su prihvatili Jagićevu atribuciju, ispravnost koje potvrđuju i čvrsti unutarnji argumenti, o kojima će biti riječi kasnije.

---

¹ Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, Zagreb 1989. (bibliografiju je sastavila Nedeljka Paro).

² U svoje izbore Marulićevih stihova unose je Tonko Maroević i Mirko Tomasović (Marko Marulić, *Plavca nova*, Split 1971. — gdje su u skladu s koncepcijom knjige ušla samo prva 24 stiha) te Marin Franičević i Hrvoje Morović (Marko Marulić, *Versi harvacki*, Split 1979. — gdje je donesen potpun tekst). Ivan Slamnig nije ju uvrstio u svoj izbor za ediciju »Pet stoljeća hrvatske književnosti« (knj. 4: Marko Marulić, *Judita*, *Suzana*, *pjesme*, Zagreb 1970).

U raznim kontekstima pažnju su na pjesmu skrenuli Cvito Fisković (»Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug«, *Čakavska rič* br. 1/1972, str. 45 — 94), Tonko Maroević (»Od poruge do molitve«, *ibid.*, str. 147 — 151), Carlo Verdiani (*O Marulićevu autorstvu firentinskoga hrvatskog zbornika iz XV stoljeća*, Split 1973, str. 56) i Marin Franičević (u predgovoru knjizi *Versi harvacki*, str. 50).

No dosad nije bilo zamijećeno da od *Od uskarsa Isusova* nije potpuno izvorno Marulićevo ostvarenje: pišući tu pjesmu naš je autor slobodno parafrazirao jedan pjesnički sastavak latinskoga pisca iz 6. st. Venancija Fortunata.³ Budući da u spomenutim rukopisnim izvorima nema nikakve naznake koja bi upućivala na postojanje latinskoga predloška, moglo se do tog otkrića doći manje-više slučajnim putem: nama je pomogla sretna okolnost što smo listajući uglednu Rabyjevu antologiju srednjovjekovnoga latinskoga pjesništva naišli među pjesmama Venancija Fortunata na antologizirani odlomak pjesme o Isusovu uskrsnuću, u kojemu smo prepoznali sličnosti s Marulićevom pjesmom.⁴ Potanka usporedba potpuna teksta predloška s hrvatskom verzijom dala je rezultate koje želimo ovdje izložiti. Pri tome će nas, dakako, najviše zanimati stupanj podudarnosti dvaju tekstova, tj. autorski udio Marulićev, zatim postupci transformacije predloška i njihova motivacija, neke stilske odlike hrvatske verzije s obzirom na predložak, mjesto što ga *Od uskarsa Isusova* zauzima u Marulićevu opusu te mogući odgovor na pitanje zašto je naš pjesnik izabrao za svoj uzor upravo Venancija Fortunata i upravo tu njegovu pjesmu.

Anticipirajući neke zaključke takvih razmatranja, već ovdje skrećemo pažnju na dvije važne činjenice. Prvo: s obzirom na stupanj podudarnosti dvaju tekstova, govorimo o Marulićevu ostvarenju kao o parafrazi. Taj termin nema strogo određene obrise; kad se upotrebljava kao oznaka stupnja povezanosti s predloškom, može obuhvatiti raspon od slobodnog prijevoda prema današnjem poimanju pa do adaptacije u smislu koji tom terminu daje I. Slamnig.⁵ Često se termin parafraza rabi kad je riječ o domaćim verzijama inojezičnih predložaka u starijoj hrvatskoj književnosti. Tipičan su primjer neka petrarkistička ostvarenja, i to ne samo u nas.⁶ Razvedenost Marulićevih postupaka preoblikovanja unutar ovog jednog teksta dodatan je razlog da je rezultat takva posla najprikladnije označiti tim dovoljno obuhvatnim terminom. Drugo: znatna sloboda Marulićeve preradbe razlogom je što ju je on zacijelo — a s obzirom na onodobne poetičke nazore sasvim opravdano — držao vlastitim djelom. Iz toga onda slijedi da bi bilo neprimjereno iz pozicija današnjeg poimanja originalnosti zaključivati o nekakvu eventualnom umanjenju vrijednosti Marulićeva ostvarenja; izvedenost tvorbe nakađena je k tome brojnim spoznajnim dobicima, od kojih nije najmanji već

³ Fortunatova i Marulićeva pjesma tiskane su u prilogu na kraju ove radnje. Marulićevi se hrvatski stihovi inače citiraju po navedenom Franičeviću i Moroviću izdanju.

⁴ Usp. *The Oxford Book of Medieval Latin Verse*, newly selected and edited by F. J. E. Raby, Oxford 1985. Pod Rednim brojem 57 (na str. 77) i uredničkim naslovom *Verses on the Resurrection* tiskano je prvih 40 stihova Fortunatove pjesme.

⁵ »Adaptacija znači prilagođivanje nekog izvornika ili uzora nekom drugom izrazu. Adaptacija je zapravo pjesma na temelju pjesme, pjesnik se služi nekom drugom pjesmom — u vlastitom ili tuđem jeziku — kao predloškom da bi načinio nešto novo. Dok je običaj, da nad prijevodom stoji ime autora izvornika, adaptaciju potpisuje onaj koji ju je napisao.« (Ivan Slamnig, *Hrvatska versifikacija*, Zagreb 1981, str. 108). *Od uskarsa Isusova* mogla bi se definirati i Slamnigovom sintagmom »pjesma na temelju pjesme«.

⁶ Usp. za domaću pjesničku tradiciju: Mirko Tomasović, *Komparatistički zapisi*, str. 9, 141, 144, 150.

činjenica da je Marul ne samo poznao nego i posvajao jedno od najznačajnijih pjesničkih imena ranoga europskog srednjovjekovlja.

2.

Venancije Fortunat (*Venantius Honorius Clementianus Fortunatus*), Talijan iz okolice Trevisa (oko 530. ili 540. — oko 600. ili 610), obrazovan u Ravenni, hodočastio je na grob sv. Martina u Toursu jer ga je ulje s oltara toga sveca u Ravenni izliječilo od sljepoće. Zatim je boravio u Poitiersu, gdje je postao bliskim prijateljem udovice Klotara I. Radegunde i opatice samostana sv. križa Agneze. Oko 599. postavljen je za biskupa Poitiersa. Napisao je više svetačkih životopisa u prozi te stihovani *Životopis sv. Martina (Vita sancti Martini)*, 2445 heksametara u četiri knjige, koji je postao uzorom hagiografskog spjeva za srednjovjekovlje. U zbirci *Miscellanea* ili *Carmina* (oko 300 sastavaka u 11 knjiga) sam je sabrao i sredio svoje tematski raznovrsne pjesme svjetovne i religiozne naravi (himni, elegije, epitafi, konsolacije, epitalamiji, panegirici). U njima se očituje vrlo okretan versifikator, no pretežitom srednji pjesnik, koji nadasve uspješno sastavlja panegirike (kasnijim razdobljima poslužili su oni kao uzor dvorskoga kićenog i hvalospjevnog pjesništva) i virtuozno znade varirati retoričke topose (npr. onaj afektirane skromnosti). Ipak, dao je neprijeporno nadahnutih, pa i nezaobilaznih, antologijskih ostvarenja. Na osobitu je glasu njegovih šest himana u čast križu, od kojih su dva kasnije uvrštena u liturgiju. Nazvan posljednjim rimskim i prvim srednjovjekovnim pjesnikom, Fortunat stoji između klasičkih škola staroga svijeta i srednjovjekovne čuvstvenosti i misticizma. Uživao je velik ugled i bio smatran klasikom sve do konca 11. stoljeća.

Nema nikakve dvojbe da je Marulić čitao Fortunata, iako se u oporučnom popisu naslovâ njegove knjižnice ime toga latinskog autora nigdje ne spominje. Utvrđeno je, naime, da se među mnogobrojnim izvorima iz kojih je crpio građu za *Instituciju* nalazi više Fortunatovih proznih životopisa sveta, ali i spomenuti ep o sv. Martinu i pjesma *O propasti Turingije (De excidio Thuringiae)*.⁷ Budući da se prvo (i to nepotpuno) izdanje Fortunatovih stihova pojavilo tek 1587. u Mlecima, Marulić je njegovu pjesmu o uskršnuću mogao čitati ili u nekom rukopisnom prijepisu ili možda u kakvoj onodobnoj tiskanoj antologiji. Naša će se razmatranja zbog toga zasnivati na tekstu kakav je donesen u kritičkom izdanju Fortunatovih stihova,⁸ uz pretpostavku da se taj bitno ne razlikuje od Marulićeva predloška.

No prije detaljnije analize ogleđajmo u glavnim crtama sastav i sadržaj prvo Fortunatove a zatim Marulićeve pjesme.

⁷ Usp. popis nebiblijskih Marulićevih izvora što ga je sastavio Branimir Glavičić (Marko Marulić, *Institucija*, III. sv., Split 1987, str. 648 i 658).

⁸ *Venanti Honori Clementiani Fortunati Opera poetica, recensuit et emendavit Fridericus Leo* (u: *Monumenta Germaniae historica, Auctorum antiquissimorum tomi IV pars prior. Berolini, MDCCCLXXXI*, str. 59–62. Latinski tekst tiskan ovdje u priložu preuzet je iz tog izdanja.

U Leovu kritičkom izdanju pjesma nosi naslov *Ad Felicem episcopum de Pascha* (Carm. I II, 9). Pisana je u elegijskim dvostisima, ima 110 stihova a može se s obzirom na sadržaj podijeliti u tri dijela (ta će nam razdioba biti koristan okvir prilikom usporedbe s hrvatskom verzijom). Prvi dio (stihovi 1–30) sadrži bogat i pjesnički vrlo uspio opis proljetnog buđenja prirode, pun idiličnih slika, personifikacija i živahnih detalja. U drugom dijelu (31–94) očituje se najprije kako obnavljanje prirode svjedoči o Kristovu uskrснуću, što ga slave sva stvorenja i čitav svijet. Nakon kratke, svježe izvedbe toposa afektirane skromnosti započinje duga apostrofa Krista u himničkom tonu, čvršće dogmatski impostirana osobito u samom početku (47–52), gdje se parafraziraju formulacije Nicejskoga vjerovanja.⁹ Slijedi hvalospjev Kristovoj otkupiteljskoj misiji, žrtvi, pobjedi nad Paklom i uskrснуću, na što se nastavlja niz evokacija Kristova silaska u podzemlje, oslobađanja zatočenih duša otaca, njihova krštenja u Jordanu i uzašašća na nebo zajedno sa Spasiteljem. Pri tome se pjesnik oslanja na apokrifno Nikodemovo evanđelje, iz kojega preuzima opći slijed događaja, pa i neke detalje. Treći je dio (95–110) elogij biskupu grada Nantesa Feliksu, koji je vrijedan da se pridruži skupu blaženika, kako doznajemo, ne samo zbog vlastita svetog života, nego osobito zbog izvanrednih uspjeha što ih je polučio privodeći pogane u kralo crkve.

Zanimljivo je da je u pjesmi jasno uočljiva uporaba srednjovjekovlju toliko mile simbolike brojeva: pjesma ima 110 stihova, što je dakako »okrugli broj«; Krist se u njoj poimence spominje tri puta, od čega prvi put upravo u 33. stihu! Napokon, u takvu kontekstu nije možda slučajno ni to da se stihovi što govore o Kristovu upućenju (55–56) — središnjem događaju čitave kršćanske vizije povijesti — nalaze točno u sredini Fortunatove pjesme:

*qui genus humanum videns mersisse profundo,
ut hominem eriperes es quoque factus homo.*

(55–56)

Od uskarsa Isusova obasiže 78 dvostruko rimovanih dvanaesteraca bez prijenosne rime. Osnovna je kompozicijska razdioba sukladna predlošku: prvi dio (u Marulića stihovi 1–22) također sadrži opis proljeća; stihovi 23–70 tematski odgovaraju drugom dijelu, koji je i ovdje pretežito iznesen u obliku apostrofe Krista;¹⁰ u trećem dijelu — umjesto da transponira prigodnu pohvalnicu biskupu Feliksu, koji mu nikako nije mogao biti zanimljiv — Marulić slobodno nadopisuje deset stihova (69–78) kojima je jedina spona s izvornikom sama tema pokrštavanja: nastavljajući hvalospjev Kristu iz sre-

⁹ Usp.: stih 48: *unica progenies ex deitate patris* — Credo: *Filium dei unigenitum*; stih 51: *aequalis conçors socius cum patre coaevus* — Credo: *et ex patre natum ante omnia saecula*; stih 56: *ut hominem eriperes, es quoque factus homo* — Credo: *et homo factus est*.

¹⁰ Evo kako Marulić prevodi spomenuta mjesta gdje Fortunat parafrazira Credo (usp. bilj. 9): *unica progenies ex deitate patris* (48) u Marulića je *očevo rojen'je* (34); za *coaevus* (51) on ima *pri vika i svih lit* (46) — što je sasvim blizu onome *ante omnia saecula* iz nicejske formule; *es quoque factus homo* (56) postaje *čovik hti biti sâm* (49).

dišnjega dijela pjesme, Marulić na završetku proslavlja širenje kršćanstva svijetom nakon Kristova uskrsnuća i uzašašća.

Hrvatska verzija nema okrugli broj stihova, ali se i u njoj — doduše s nešto manje dosljednosti nego u Fortunata — Isus Krist imenom spominje tri puta: *Karst* (2), *Isusovo* (24), *Isus* (27); napokon, tema upućenja Spasiteljeva opet se našla baš po sredini pjesme:

hteć pomoć čoviku, čovik hti biti sam.

(39)

3.

Venancije Fortunat piše prvi dio svoje pjesme u skladu s retoričkim pravilima što ih je uobičajila antička pjesnička tradicija a kodificirala kasnoantička teorija. Za naš predmet veoma su važne dvije napomene E. R. Curtiusa: »Većinu lirskih tema, koje moderni pjesnik 'oblikuje' iz svog 'doživljaja', poznoantička je teorija stavila na popis epideiktičkih topoi. (...) Već iz retoričkog karaktera srednjovjekovne poezije rezultira potreba da se kod interpretacije neke pjesme ne pita za 'doživljaj' koji ju je nadahnuo, već da se uoči predmet koji je ona imala na umu kod obradbe.«¹¹ Opisi pak godišnjih doba sačinjavahu takoreći zaseban žanr (tzv. *ἐκφρασις χρόνων*), u kojemu su vrlo omiljeni i česti bili upravo opisi proljeća. Neizbježno su se u njima prožimali i nadovezivali elementi potekli od retoričkih naputaka za *ἐκφρασις χρόνων* i oni također kodificirani, a naravno bliski, elementi kojima se opisivao idealan krajolik i *locus amoenus*.¹² Fortunat, dakako, bijaše znalac svih retoričkih majstorija i poetskih rekvizita, no ovdje je upotrijebljenu školsku shemu zaodjenuo neporecivo sjajnim nizom slika i zvučnih stihova, koji se čulnom dojmljivošću ističu među brojnim sličnim proizvodima ranog srednjovjekovlja. Naše insistiranje na shemi potječe otud što je Marulićev transformacijski postupak moguće razumjeti tek ako imamo na pameti spomenutu apriornu zadatost obradbe takvih tema. Zbog svega toga, prije nego što poduzmemo analizu postupaka preoblake izvornika u cjelini, izdvojeno ćemo razmotriti prvi dio pjesme.

O Marulićevoj retoričkoj naobraženosti dostatno svjedoče njegova djela, ali na interes za to područje ukazuju i neke knjige što ih je posjedovao. U oporučnom popisu tako su navedene:

Diomedes et alii quidam grammatici

Retorica nova et vetus

Retorice nove compendium

Declamationes Quintiliani

¹¹ E. R. Curtius, *Latinska književnost i evropsko srednjovjekovlje*, prev. Stjepan Markuš, Zagreb 1971, str. 167.

¹² E. R. Curtius, n. dj., str. 202. Uopće za ova razmatranja usp. u Curtiusa glavu VIII, *Poezija i retorika* (str. 154–175, osobito 162–168) i glavu X, *Idealan krajolik* (str. 192–210).

Bilo bi osobito zanimljivo znati da li se među autorima obuhvaćenim nažalost općenitom natuknicom *et alii quidam grammatici* nalazio i gramatičar Priscijan iz prve polovice 6. st.¹³ On je naime pod naslovom *Praeexercitamina rhetorica* preveo i srednjovjekovlju predao utjecajnu zbirku retorskih predvježbi (*progymnasmata*) što se pripisuje grčkomu retoričaru Hermogenu iz Tarza (2. st.), u kojoj se među ostalim obrađuju i ekfraze. *Declamationes Quintiliani* (zapravo: *pseudo-Quintilianeae*) također su zbirka primjera za retoričku obradbu raznovrsnih predmeta.¹⁴ Ostala dva naslova ne daju se točno identificirati, ali potvrđuju nesumnjivu teoretsku upućenost njihova vlasnika.

Marulić je, prema tome, lako mogao prepoznati konvencionalnu strukturu što leži u pozadini latinskog opisa, pa je u svojoj parafrazi vodio računa o tome da unatoč preradbama — među kojima je odmah uočljivo znatno kraćenje — u prvom redu očuva bitne elemente ekfraze. Ne samo to: on ih preuzima u gotovo identičnu redosljednu (nebo, sunce, uzduh, zvijezde, zemlja, travna polja, cvijeće, usjevi žita, loza i vino, prolistalo drveće, pčele, ptice, slavuji) postižući k tome i u hrvatskoj verziji svježinu i živost na koju je s pravom već bilo ukazivano. Nakon toga pridodaje dva dvostih koja zaslužuju da se pomnije promotre:

*Niz livadu vode tecihu marmnjajuć,
Pastiri dohode pjahu jih žejajuć.
Tisi vitri hladom gonjahu teplinu,
Polju tere gradom dajući lahčinu.*

(19 – 22)

U Fortunata, naime, nema pandana ovim stihovima, niti u njegovu opisu uopće nalazimo vodu tekućicu, pastire i povjetarce. No oni oduvijek pripadaju gradivu bogatije izvedbe ovakvih ekfraza.¹⁵ Nadopuna nije dakle samo skladan pjesnički nastavak opisa; ona je i čvrsto poetički utemeljena te oda je da joj je autor znalac tradicije koji svojemu predlošku pristupa kreativno. Motiviran je zacijelo željom da znani repertoar iscrpi i sliku zaokruži. Među-

¹³ Iz formulacije oporučnog popisa može se zaključiti da su djela tih drugih gramatičara bila uvezana s Diomedovim djelom u jedan svezak. Postoji jedno takvo izdanje, u kojem nalazimo i Priscijana, tiskano u Mlecima oko 1475. Sadržaj mu je sljedeći: *DIOMEDES, De arte grammatica*; *PHOCAS, De nomine et verbo*; *PRISCIANNUS, Epitoma*; *CAPER, De orthographia et latinitate verborum*; *AGRAEPIUS, De orthographia et proprietate et differentia sermonis*; *DONATUS, De octo partibus orationis et de barbarismo*; *SERVIUS HONORATUS, In secundam Donati editionem interpretatio*; *SERGIUS, In secundam Donati editionem commentarius*. Primjerak izdanja čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (v. Hugo Badalić, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, pod brojem 391). Maruliću su i izvan vlastite knjižnice mogla biti dostupna Priscijanova djela, što su se onda često pretiskavala. Badalić, n. dj., pod brojem 920, 921. i 922, navodi tri izdanja naslova *PRISCIANUS, Opera*, tiskana u Mlecima 1492, 1495. i 1496; primjerci sačuvani u Zadru, Šibeniku i Zagrebu.

O Priscijanu v. *Povijest svjetske književnosti*, knj. 2, Zagreb 1977, str. 309 i 350; E. R. Curtius, n. dj., str. 74, 167, 450, 451.

¹⁴ Badalić (n. dj., pod brojem 937. i 938) navodi mletačka izdanja toga djela iz 1481. i 1482. Oba se primjerka nalaze u Zadru.

¹⁵ Brojne potvrde i primjere daje Curtius, n. dj., str. 199 – 207.

tim, pored takvih, literarnih pobuda, ne bi trebalo zanemariti ni udio neposrednih životnih doživljaja, s kojima su se onda prožimali impulsi iz lektire što bi možda bili urodili tek mrtvom shemom da ih nije oplemenilo čuvstvo prijemčiva i osjetljiva promatrača s razvijenim darom zapažanja, kakav je Marulić bez sumnje bio. Pokraj mnogih vizualnih i auditivnih senzacija što naviru iz cjeline ovog opisa, osobito bismo izdvojili posljednji citirani dvostih:

*Tisi vitri hladom gonjahu toplinu,
Polju tere gradom dajući lahčinu.*

(21 – 22)

Mogli bismo u njemu doista naslutiti ozračje Splita i okolice za prvih vrućih dana, kada se svaki povjetarac, osobito maestral, dočekuje s uzdahom olakšanja...¹⁶

Osim preplitanja motiva preuzetih iz predložka, iz šire tradicije i iz vlastita naravnog okružja, Marulićevi stihovi sadrže još jednu komponentu, koja u njegovu postupku odaje dalju složenost i zanimljivost, a od nas iziskuje da se još malo zadržimo na prvom dijelu pjesme. Moguće je, naime, ustanoviti nekoliko intertekstualnih (točnije: autocitatnih) spona između stihova ove ekfrazе i drugih Marulićevih pjesničkih djela. Evo ih redom kako se javljaju u tekstu *Od uskarsa Isusova*.

*Tada togaj lita zemlja obil'je dá
Ul'ja, vina, žita, roditi voćem já;*

(*Od uskarsa Isusova*, dalje *OUI*, 9 – 10)

*On vino i žito i uli imiše
Mnogo svako lito; Joakin to biše.*

(*Suzana*, 71 – 72)

*Ptice žuberiti jaše slatko poječ,
Tere gnjizda viti, ploditi se hoteć.*

(*OUI*, 15 – 16)

¹⁶ U svjetlu prethodne analize mogu se promotriti i stihovi 43 – 48 iz poznatog opisa Davidova dvora s početka VIII. pjevanja *Davidijade*; tu se pjesnički prikaz naslikanoga krajolika također zasniva na diskretnoj upotrebi nekih od stalnih elemenata spominjanih ekfrazа. V. nadalje *locus amoenus* u *Davidijadi* III, 390 – 391, i u skladnu dvostihu *Judite* III, 147 – 148; oba pripadaju tzv. minimalnoj izvedbi takva toposa, kao i onaj u poslanici upućenoj F. Božićeviću iz Nečujma:

*Inde recumbentes oleae viridantis in umbra
Placati iuxta murmura blanda freti.*

(17 – 18)

Taj je dvostih krasan primjer Marulićeva lokaliziranja književnog toposa u zbiljski krajolik: obvezatno stablo tu je maslina, a umjesto izvora ili potoka, dakako, nalazimo more.

Za neke primjere ekfrazе proljeća u srednjem vijeku usp. ovdje bilj. 18.

*O krajih, zad i sprid ptičice pojahu,
Svijajuć čaše gnjzid, u kih se plohaju.*

(Suzana, 135–136)

Slavići pojahu glasom privartajuć

(OUI, 17)

O slaviću, kí privartaš

(Slavić, 1)

Niz livadu vode tecihu marmnjajuć

(OUI, 19)

Potok niz livadu marmnjajući teciše

(Judita, III, 147)

Navedene su paralele važne iz nekoliko razloga. Prvo, one služe kao dodatni, i to potpuno čvrsti, dokaz za Marulićevo autorstvo pjesme. Drugo, ukazuju na moguću relativnu dataciju nastanka *Od uskarsa Isusova*: s obzirom na to da se sve navedene podudarnosti nalaze u prostoru od samo 11 stihova (9–19), skloni smo pretpostavci da je Marulić prilikom preoblikovanja latinskog uzora na dotičnim mjestima adaptirao svoja ranija rješenja i tako ih sabrao u opis na malom razmaku; držimo, dakle, da je *Od uskarsa Isusova* napisana i nakon *Judite* i nakon *Suzane*, tj. u zadnjih dvadesetak godina autorova života (čemu u prilog govore pjesnička zrelost i tehnička vještina što se očituju u parafrazi). Treće, Marulićeva sposobnost da asimilira raznovrsne poticaje i aktivira svoju unutarnju, »autorsku tradiciju«, podsjeća donekle na tehniku citata i autocitata prisutnu u njegovim latinskim pjesmama. Smiljka Malinar u povodu latinskoga prijevoda Dantea kaže o tome: »Predložak služi kao natuknica za aktiviranje pojedinih izričajnih sklopova, te tako i do mjestimičnih podudarnosti između talijanskog teksta i prijevoda dolazi stoga što Marulićev, tradicionalni, stilematški repertoar omogućuje da se određeno mjesto prevede s pomoću korespondentnog klišea.«¹⁷ Te bi se riječi mogle primijeniti i ovdje, s ogradom da se u hrvatskoj parafrazi ne radi o klišeima nego zacijelo jednokratnim autocitatnim rezonancama. Četvrto, navedene podudarnosti ulaze u skup brojnih unutarnjih veza što kao autocitati, autoparafraze, autotranslacije itd. egzistiraju unutar opsežita

¹⁷ Smiljka Malinar, »Marulićev prijevod prvog pjevanja 'Božanstvene komedije', *Književna smotra*, br. 51–52/1983, str. 87.

Marulićeva opusa, a zasad su i nepotpuno ustanovljene i nedostatno istražene.¹⁸

4.

Specifična tradicijska podloga i složen transformacijski postupak što se očituju u prvom dijelu pjesme tražili su odjelitu analizu. Vrijeme je da se posvetimo razmatranju načinâ preoblike predložka u cjelini.

Usporedbom najosnovnijih brojčanih podataka ustanovljuje se da hrvatska verzija ima 32 stiha manje od latinske, tj. da je Marulić znatno kraćio predložak. No potanjim ispitivanjem sadržajnih podudaranja dolazi se do podatka kako se od 78 hrvatskih stihova na izvornik manje ili više izrav-

¹⁸ Neka od takvih »recipročnih mjesta« navodi M. Tomasović, n. dj., str. 34.

Inače, dvije citirane paralele sa *Suzanom* upućuju nas na kraći ekskurs. U vezi sa znamenitim i mnogokratno s pravom hvaljenim opisom perivoja upozoreno je već na tradicijsku njegovu pozadinu: *locus amoenus* (I. Slamnig, n. dj. u bilj. 2, str. 21), idilske paradigme, renesansna utopijska žudnja za Edenom (M. Tomasović, n. dj., str. 164, 165), no istovremeno rečeno je kako je Marulić poticaj mogao naći i »u kakvom starom spljetskom perivoju« (Slamnig, *ibid.*), pa i u vlastitom vrtu što ga spominje u oporuci (*orticellus cum puteo*), da je opis ispunio drvećem i voćem što ga je sam posjedovao, brao ili vidio, cvijećem o kojem i danas pjevaju klapa (Tomasović, *ibid.*; C. Fisković, n. dj., str. 62; Josip Bratulić, »Književno-jezična baština u 'Susani' Marka Marulića«, u knjizi *Sjaj baštine*, Split 1990, str. 143). Jasno je dakle da se i tu prožimaju elemente idealnog, literarnog perivoja i doživljava stvarnih žardina, tj. da se topos i ovdje lokalizira u zbilju. Nalazimo u tom opisu već spominjane elemente opisa proljeća: trava, izvor, sjena, drveće, povjetarac, potok, stada, ptice, sve to obogaćeno katalogom voća i cvijeća. No Marulićevi stihovi:

*I ki dohøjahu, pravo je žardin saj,
S čudom govorahu, niki zemaljski raj
(Suzana, 137 – 138)*

i Curtiusova rečenica: »Kad je već raj vrt, može se obratno, vrt nazvati rajem« (n. dj., str. 208) — upućuju nas na razradu natuknice o Edenu. Opće je, naime, mjesto opisa zemaljskog raja u srednjovjekovnoj poeziji da u njemu vlada vječno proljeće (*ver aeternum, ver perenne, ver adsiduum*), pa je po sebi razumljivo da pjesnici crtaju raj služeći se spominjanim naputcima za ekfrazu proljeća. Samo dva primjera: Drakonci-je (5. st.) spominje u raju rijeke, cvijeće, travu, lišće, voće, povjetarce, izvore, drveće, sjenu, pčele, med, lozu (Raby, n. dj., str. 47); kod Avita (6. st.) nalazimo vedro nebo, rosu, tlo zeleno od trave, prolitala i procvala stabla, ljiljane, ljubice, ruže (Raby, n. dj., str. 55). Usp. u istoj antologiji slične opise u Petra Damianija (11. st.) i Alana od Lillea (12. st.). Baštinik je (i kao uvijek vrhunac) te tradicije i Dante (usp. *Čistilište*, XXVIII, osobito stih 143: *Qui primavera sempre ed ogni frutto*, s karakterističnom sintagmom), pa onda i naš Marulić, a i Zoranić. Zacijelo kod tako naslojene tradicijske pozadine nije nužno prizivati paralelu s Petrom Rigom (u Marulića nema ni traga njegovoj dijalektičkoj suhoparnosti), niti s bilo kojim pojedinačnim autorom.

Treba li reći da sve izneseno nimalo ne utječe na sud o izvanrednu pjesničkom dosegu Marulićevu? Dapače, u opisu perivoja konvencija je maestralno prevladana u tim gipkim stihovima što se odlikuju rijetkom verbalnom vještinom a puni su čuvstvenih evokacija, plastičnih opisa što angažiraju sva čula, te upravo gurmanskih potankosti, dok istovremeno teče kroz njih prava kaskada florelnog i hortikulturnoga nazivlja. Treba li bolje potvrde kako je Marulić kadar svoje poznavanje kanona umjetnički oživotvoriti, kako je on doista *poeta* koliko i *doctus*? Opis perivoja ide u sam vrh među ostvarenjima nastalim u dotičnoj europskoj tradicijskoj matici.

no referira njih pedesetak, dok su ostali (dakle oko trećina od ukupnoga broja) samostalna Marulićeva tvorba što ju je on na razne načine uklopio u cjelinu.¹⁹

Razmotre li se brojčani odnosi među dijelovima pjesme, proizlazi da hrvatska verzija slijedi razmjere koji postoje u izvorniku: u oba je teksta srednji dio najdulji (u *Fortunata* 64 stiha, u *Marulića* 46) a posljednji najkraći (u *Fortunata* 16, u *Marulića* 10 stihova). O složenu suodnosnu sadržajnih elemenata dviju verzija u prvom dijelu kao i o praktično potpunoj njihovoj dispartnosti u trećem dijelu već je bilo riječi. No ovdje valja istaknuti da su sadržajna podudaranja s predložkom osobito gusto raspoređena u drugom dijelu hrvatske verzije: u njemu ima malo stihova što se barem u nekom svom elementu ne bi doticali s kojim stihom odnosnoga latinskog dijela. Razlog je tomu, dakako, u činjenici da je upravo u drugom dijelu sadržajno težište pjesme, da se u njemu u himničkoj invokaciji, s aluzijama na bitna dogmatska uporišta, prikazuje otkupiteljska i izbaviteljska misija Kristova te mu se iskazuje štovanje, divljenje i zahvalnost. Prožet dubokim vjerskim osjećajem, kršćansko-moralistički orijentiran i teološki izvrsno verziran, Marulić je držao obvezatnim da upravo taj ključni prikaz zajedno s pripadajućim mu kanonskim formulama, k tome u odgovarajućem povišenom tonu, što obuhvatnije nasljeduje u svojim dvanaestercima, izostavljajući ipak ono što nije držao bitnim ili što je za njega spadalo u područje poetskih *tašćin*, a s druge strane kadšto pridomećući i štogod svoje.

Ispitivanje svih tih odnosa predložka i preradbe dovodi nas do popisa transformacijskih postupaka kojima se Marulić koristi. To su:

- kraćenje: a) sažimanjem, b) izostavljanjem,
- širenje,
- prekranje,
- težnja k što točnijem prijevodu,
- supstitucija.

Svakomu od njih posvetit ćemo zaseban odjeljak u kojem ćemo ih ilustrirati primjerima te pokušati razjasniti motivaciju pojedinih Marulićevih izbora. Naravno, vrlo se često postupci međusobno isprepliću, pa je njihovo izoliranje provedeno samo radi preglednosti i radi lakše usporedbe s Marulićevim prosedeom u nekim drugim djelima (što ostaje izvan naše zadaće). Postupak supstitucije razlikuje se od drugih jer sâm obuhvata čitav treći dio pjesme. Gotovo svi nabrojani načini preoblike, poznati i zasnovani na dugoj tradiciji, tipični su za brojne pjesničke parafraze, pa tako i za one što im je predložak Biblija, među kojima i za Marulićevu *Davidijadu*.²⁰ Ovdje ih me-

¹⁹ Osim već napomenutih deset završnih stihova (69–78), u Marulićevu samostalnu tvorbu pripadaju stihovi 6, 16, 17–20, 38, 40, 56, 61–62, 68, te više polustihova. Dakako, i u onih pedesetak stihova u kojima se ishodišni tekst i parafraza »preklapaju« mnogo je što Marulićevo. Brojne pak stihove predložka Marulić je izostavio, tj. nije ih odrazio nijednim elementom u svojoj pjesmi. To su latinski stihovi: 4, 5, 16, 17, 19–20, 21, 23–24, 41–46, 49, 51–52, 59, 72, 77–80, 87–110.

²⁰ Usp. o tome temeljnu studiju B. Glavičića »Važnost proučavanja Marulićeve 'Davidijade'«, *Radovi, Razdvo filoloških znanosti*, 8/1974–1975, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1975; također i monografiju Andree Zlatar, *Marulićeva »Davidijada«*, Zagreb 1991.

đutim nalazimo primijenjene *in nuce*, kao valjda ni u jednoj drugoj Marulićevoj pjesmi: to je dodatni argument i za njezino odvajanje od tvorbi iz kategorije prijevoda (kod kojih nalazimo pravocrtjniji, manje razveden dijagram preobljke), i za kasni datum njezina nastanka.

Kraćenje

a) Sažimanje

Nosive elemente opisa u prvom dijelu pjesme, koji se u predlošku nalaze manje ili više udaljeni, Marulić je sažimao u pojedini stih ili dvostih tako da budu jedan pokraj drugog, dakako uz nužnu prestilizaciju. Dostajat će nekoliko primjera. Za Marulićev dvostih:

*Tada togaj lita zemlja obil'je dā
Ul'ja, vina, žita, roditi voćem jā*
(9 – 10)

odgovarajuće elemente nalazimo kod Fortunata ovako rasporedene: *annus* (10); *terra ... fundit munuscula* (9); *merum* (18); *seges* (15); *fetu* (9).

Marulić:

*Polja se urešiše razlikovim cvitjem,
Gore se odiše sve zelenim listjem.*
(11 – 12)

Fortunat: *Campum ... pingunt* (11); *vario* (9); *florum* (13); *virent* (12); *frondea, viridans ... nemus* (22).

Slične postupke možemo naći i u drugom dijelu (u kojem su sažimanja znatno manje izražena).

Marulić:

*Ti uze razdriši paklene tamnosti,
A puk tvoj uzviši u vičnje svitlosti.*
(43 – 44)

Fortunat: *vincula* (61); *infernae* (61); *tenebrae* (63); *populum* (81); *luminis* (62).

Marulić:

*Otide smartna noć, tobom prosinu svit;
Oca si Boga moć prî vika i svih lit.*
(45 – 46)

Fortunat: *depereunt* (63); *noctis* (64); *fulgore* (63); *potens* (50); *cum patre coaevus* (51).

b) *Ispuštanje*

Određeni dijelovi teksta ostaju bez ikakva odraza u hrvatskoj verziji tj. naprosto se preskaču. Dok je takva mjesta lako pobrojati, više teškoća zada je pokušaj da se dokuče razlozi koji su Marulića naveli da ih izostavi. No trud bi bio nagrađen ako bi se i tako mogli nazreti obrisi Marulićevih estetičkih i poetičkih stavova.

Na početku pjesme ispušteno je nekoliko stihova o suncu, možda zbog mitološko-poganskih konotacija prikaza svijeta okruženog Oceanom, iz kojeg ono izlazi i u koji zalazi. (Umjesto toga kod Marulića sunce *hvale zdiva Bogu, ki ga stvori.*) Dalje su u opisu proljeća ispuštani pojedini stihovi ili dvostisi zbog već obrazložena sažimanja, a možda Maruliću nije bilo po ukusu ponešto maniristički traženo personificiranje prirode (npr. u stihovima 14, 17, 19 – 20, 21).

Zanimljiv je sljedeći stih izvornika:

myrta salix abies corylus siler ulmus acernus

(23)

u kojemu se Fortunat poslužio formalnim manirizmom, tzv. asindetskim ispunjanjem stiha, i ujedno dao podvrstu kataloga nazvanu »raznovrsna šuma« (sedam vrsta stabala u jednom heksametru!).²¹ Od tih postupaka nema u Marulića ni traga. No značajno je ovdje upozoriti da upravo asindetsko ispunjanje stiha nalazimo drugdje kod našeg autora. U poslanici iz Nečujma, nagovarajući svoga prijatelja Franju Božičevića da mu se pridruži, opisuje i bogatu trpezu koja ga tamo čeka: među ostalim tu je i svježije ulovljena riba, pa će u jednom pentametru Marulić naredati čak šest vrsta:

Sargus, maena, canis, sepia, salpa, lupus.

(36)

U *Spovidi koludric od sedam smartnih grihova* virtuožno ispunja niz stihova samim ženskim imenima:

*Zana, Žuva, Mira, Mara,
Dobra, Draga, Vidra, Vara,
Agnesina, Slada, Ljuba,
Nikulina, Cvita, Gruba.*

(9 – 12)

Ta je formalna majstorija, dakle, Maruliću dobro poznata i on ju je kadar vrlo efektno upotrijebiti. Čini se ipak da njezinu pojavu nije smatrao prikladnom u djelu ozbiljna, nabožna karaktera, pa ju je u ovoj parafrazi izostavio. No zato je (s očitim uživanjem) unosi u žanrovski »niže«, manje obvezujuće sastavke poput stihovane poslanice i satirične pjesme.

Sličnu maniriranu igru nalazimo i u stihovima.

²¹ Usp. o tome E. R. Curtius, n. dj., str. 291 i 203.

*nobilitas anni, mensum decus, arma dierum,
horarum splendor, scripula, puncta fovens*

(41 – 42)

u kojima Fortunat hvalospjev uskršnjem danu formulira asindetskim nabrajanjem vremenskih odsječaka u silaznom nizu, od godine do trenutka. Sljedeći dvostih:

*hinc tibi silva comis plaudit, hinc campus aristis,
hinc grates tacito palmite vitis agit*

(43 – 44)

u kojem nalazimo djelomičnu shemu sumacije,²² Marulić također izostavlja, vjerojatno iz sličnih razloga. Tako postupa i s vrlo lijepom, metaforički uobličenom, Fortunatovom varijacijom toposa afektirane skromnosti:

*si tibi nunc avium resonant virgulta susurro,
has inter minimus passer amore cano.*

(45 – 46)

Nadalje, nisu odraženi ni stihovi 53 – 54, možda stoga što je Marulića u danom kontekstu manje zanimao Bog kao tvorac a više kao otkupitelj. Stihovi 77 – 78 donekle su ponavljanje već rečenog, a umjesto dvostiha 79 – 80 Marulić prevodi sadržajno blizak, ali slikovitiji dvostih 83 – 84. U stihovima 87 – 94 Fortunat sažeto parafrazira tijekom događaja nakon uskrsnuća prema Nikodemovu evanđelju, što je Maruliću od sekundarne važnosti s obzirom na središnju temu – uskrsnuće – i oblik u kojem se ona iznosi – hvalospjev Kristu.

Širenje

Prikladno je za našu svrhu podijeliti postupke širenja u dvije skupine: prvoj pripadaju širenja što obuhvaćaju prostor veći od jednog stiha, a drugoj ona što zapremaju jedan stih ili polustih.

Prvoj skupini pripadaju već citirana i analizirana četiri stiha (19 – 22) kojima Marulić proširuje opis proljeća. Dvostih u drugom dijelu pjesme s usklikom hvale Bogu također je Marulićev samostalni umetak, odraz čuvstvene uživanja u kulminantnom trenutku kada nakon niza zaziva Kristu (kumuliranje imperativa u stihovima 55 – 60) pjesnik gotovo da vidi uskrsloga pred svojim očima:

*Hvala t', hvala t' budi, ki si sve toj stvoril,
ki s' svakomu čudi početje, konac bil.*

(61 – 62)

²² Usp. E. R. Curtius, n. dj., str. 294 – 298.

Druga vrsta proširenja znatno je češća, i to zato što je velikim dijelom uzrokovana samom strukturom dvostruko rimovanog dvanaesterca. Pri tome se pravilnošću rasporeda odraženog teksta i autorske nadopune ističu dva postupka. Obično je unutar dvostiha prvi stih motiviran sadržajem predloška, dok je drugi samostalno proširenje, naslonjeno na užu ili širi kontekst.²³ Tako u Marulićevu dvostihu:

*Sunce uzvišiva u nebesih gori,
Tere hvale zdiva Bogu, ki ga stvori*
(5–6)

prvi dvanaesterac odrazuje Fortunatov heksametar:

altius ignivomum solem caeli orbita ducit,
(3)

dok drugi stih nema polazišta u izvorniku. Isto tako u dvostihu:

*Ptice žuberiti jaše slatko pojeć,
Tere gnjizda viti, ploditi se hoteć*
(15–16)

prvi se dvanaesterac oslanja na prvi dio Fortunatova heksametra:

ad cantus revocatur aves, quae carmine clauso
(27)

dok je drugi samostalna tvorba. Fortunatov dvostih:

*qui genus humanum cernens mersisse profundo,
ut hominem eriperes es quoque factus homo*
(55–56)

prenio je Marulić u četiri dvanaesterca:

*Ti vidiv parvi grih da nas u smart poni,
Pomiloval si svih, pokoru svih podni;
Hteć pomoć čoviku, čovik hti biti sam,
Milost priveliku pripravljajući nam.*
(37–40)

²³ Na ovakva »razširenja po pravilu u drugom dvanaesteru« u Marulovu *Stumačen'ju Kata* ukazuje Franjo Maixner u studiji »Prijevodi tzv. 'Disticha moralia Catonis' u hrvatskoj literaturi«, *Rad Jugoslavenske akademije*, knj. LXXIV, Zagreb 1885. On navodi kako se npr. u trećoj strofi prvoga dijela *Stumačen'ja* mogu ispustiti drugi i četvrti stih bez štete za smisao. Isto tako i u strofama 10, 21, 36 prvoga dijela. Usp. i: Smiljka Malinar: »Stumačen'je Kata po Marku Marulu«, *Mogućnosti*, br. 5–6/1988, str. 521–532.

Prvi je dvanaesterac parafraza latinskoga heksametra, treći je gotovo potpuno vjeran prijevod pentametra, dok su drugi i četvrti stih samostalna Marulićeva »razširenja«. Ostali su takvi primjeri Marulićevi stihovi 41–42, 43–44, 55–56, 67–68.

Nalazimo i takvu konfiguraciju u kojoj prvi i posljednji polustih dvostih odražavaju izvornik, dok su »unutarnji« polustihovi Marulićeva interpolacija. Tako je prenesen Fortunatov dvostih:

*legibus inferni oppressis super astra meantem
laudant rite deum lux polus arva fretum.*

(35–36)

Njemu odgovaraju četiri Marulićeva stiha:

*Paklu vrata razbiv Isus gori pride,
Nebesa otvoriv, više zvezd uzide.
Nebo, zemlja, more tad se veseljahu,
Tomu, ki sve more, hvaljen'ja činjahu.*

(27–30)

Polustihovi: *Paklu vrata razbiv* — *više zvezd uzide* parafraziraju heksametar a polustihovi: *Nebo, zemlja, more* — *hvaljen'ja činjahu* prenose pentametar. Ostalo su Marulićeve dopune.²⁴

Dakako, postoje i brojni drugi načini širenja izvornika — unošenjem pojedinih sintagmi, riječi, itd. — no nije potrebno sve te postupke parafraze posebno izdvajati i analizirati.

Prekrajanje

Dosad smo odgovadali jedno važno i uočljivo pitanje Marulić, vidjeli smo, preuzima i nadopunjuje Fortunatov opis na početku pjesme pazeći da sačuva, unatoč očitim pokraćivanjima, sve bitne elemente što pripadaju takvoj ekfrazi. Zašto onda njegova pjesma počinje dvostihom kojeg u Fortunata tu nema, tako da prava parafraza teče tek od Marulićeva trećeg stiha? Naime, prvom dvostihu hrvatske verzije:

*O priyeseli dan, svim vernim prisveti,
U kom iz greba van usta Karst propeti!*

(1–2)

može se naći paralela u Fortunatovu dvostihu koji se nalazi vrlo daleko od početka pjesme:

²⁴ Karakteristično je da za latinsko *deum* u Marulića stoji perifriza *Tomu, ki sve more*. Usp. Petar Skok, »O stilu Marulićeve 'Judite'«, *Zbornik Marka Marulića 1450–1950*, Djela JAZU, knj. 39, Zagreb 1950, str. 206–208.

*salve, festa dies, toto venerabilis aevo,
qua deus infernum vicit et astra tenet.*

(39 – 40)

Ovdje se radi o prekrajanju izvornika, i to je jedini takav postupak u ovoj parafrazi. Očito, upućen i vješt pjesnik, kakvim se Marulić i ovdje pokazuje, ne poduzima takvo što, i još na tako važnu mjestu, slučajno. Obrazloženje koje nudimo čini nam se dostatno utemeljenim i upravo marulićevskim.

Opis proljeća kojim započinje Fortunatova pjesma, ostavimo li po strani njegovu pjesničku vrsnoću, posve je u duhu retoričkih naputaka za obradbu takve teme. Ovdje je važno zapaziti da se čak u trideset prvih stihova ni u čemu ne najavljuje predmet pjesme niti se ičim iskazuje njezin religiozni, kršćanski karakter. Tih bi trideset stihova sami za sebe mogli predstavljati plastičnu žanr-sličicu kojoj bi autor jednako tako mogao biti i kakav kasnoantički poganski stihotvorac. O čemu je zapravo riječ, to kod Fortunata (izuzmemo li naslov) doznajemo tek u stihovima 31 – 32:

*ecce renascentis testatur gratia mundi
omnia cum domino dona redisse suo.*

Maruliću, kao piscu snažno prožetu vjerskim čuvstvom, zacijelo nije odgovaralo da se najava teme toliko odgađa, pa ju je nedvosmisleno imenovao na samom početku, pokazujući da će idući stihovi biti hvalospjev jednom točno određenom proljetnom danu i kapitalnom događaju što se u njemu zbio. Uvodni dvostih, dakle, funkcionira gotovo poput invocacije, nakon koje može započeti normalan tijek parafraze.

Težnja k što točnijem prijevodu

Tri su mjesta na kojima se jasno očituje Marulićevo nastojanje da što potpunije prenese sadržaj izvornika, pa s obzirom na visok stupanj podudarnosti radije govorimo o prijevodu nego o parafrazi. Indikativno je da se sva tri nalaze u drugom dijelu pjesme.

Vrlo je karakterističan prvi slučaj, početak apostrofe Kristu, gdje je očito Marulićevo htijenje da prenese sve — dogmatski kardinalne — božanske attribute što se nalaze u latinskom tekstu (spasitelj, tvorac, otkupitelj, jedino-rođeni sin):

*Christe, salus rerum, bone conditor atque redemptor,
unica progenies ex deitate patris*

(47 – 48)

*Svita stvoritelju, svih vernih spasen'je,
Svih odkupitelju, očevo rojen'je!*

(33 – 34)

U drugom slučaju radi se također o dijelu Fortunatove apostrofe Kristu, i to onom u kojem se pomoću vrijednosnih i prostornih antiteza prikazuje neodrživost Kristova boravka u grobu:

*non decet, ut humili tumulo tua membra tegantur,
neu pretium mundi vilia saxa premant.
indignum est, cuius clauduntur cuncta pugillo,
ut tegat inclusum rupe vetante lapis.*

(67 – 70)

Maruliću je bilo osobito važno da prenese te oksimoronske kontraste, što je učinio u svojih šest dvanaesteraca:

*Jer se ne dostoji da sveto tilo tvê
U grob veće stoji, ali u zemlji gnje.
Podobno vidit nî da tolika vridnost,
Kom svit otkupljen bi, leži u grob priprost;
Ter ki jednom šakom nebesa obhićuje,
Pod malahnom rapom da skriven stanuje.²⁵*

(49 – 54)

Treći je slučaj (kao i prvi) rijedak primjer da se u dvanaesteričkom dvostihu uspije obuhvatiti sadržaj elegijskog dvostih. To je, naime, vrlo teško i zbog razlike versifikacijskih sustava (dodatna je teškoća u hrvatskom dvostihu dvostruka rima) i zbog sažetije, sintetične strukture latinskog jezika. Fortunatov dvostih:

*evomit absorptam trepide fera belua plebem
et de fauce lupi subtrahit agnus oves.*

(83 – 84)

²⁵ U Lulićevu zborniku početak 54. stiha glasio je prvotno: *pod malahnom parom*, što je na rukopisu ispravljeno u: *pod malim kamikom* (v. SPH I, str. 196; Petar Lucić, *Vartal*, priredio Nikica Kolumbić, Split 1990, str. 695). Budući da se u latinskom tekstu u odnosnim stihovima dva puta spominje stijena, tj. kamen (*saxa*, 68; *lapis*, 70) — dakako onaj kojim je zatvoren Kristov grob — moglo bi se pretpostaviti da je ispravak učinjen »s uvidom u izvornik«, tj. da je onaj tko ga je unio znao da Marulićeva pjesma ima latinski predložak. Zapaziti je da se u ispravku vodi računa o točnu broju slogova, pa i o rimi.

Još jedna napomena. Prijevod perifrize *cuius clauduntur cuncta pugillo* (69) glasi ovdje: *ki jednom šakom nebesa obhićuje*. Ista slika u latinskomu himnu *Quem terra, pontus, aethera* izražena je stihom: *mundum pugillo continens* (15), što je u Marulićevu *Oficiju* prevedeno jednostavno sa: *ki svit vlada* (6). Općenito se drži da su prijevodi himana u *Oficiju* Marulićevo djelo (usp. Franjo Fancev, »Nova poezija Splitsanina Marka Marulića«, *Rad JAZU*, knj. 245, Zagreb 1933, str. 1 – 72; Hrvojkina Mihačević: »Značenje Marulićevih himana za razvoj hrvatske himnodije«, *Dani Hvarskog kazališta XV*, Split 1989, str. 221 – 236; M. Tomasović, n. dj., str. 44 – 45). Bjelodano je koliko je prijevod uspješniji u pjesmi *Od uskarsa Isusova*. Inače, radi se o dvjema varijacijama paradoksalnog motiva beskrajnog (Krista) zatvorenog u malom prostoru (u spomenutom himnu to je Marijina utroba, u pjesmi o uskrснуću, dakako, grob).

Marulić je prenio ovako:

*Pakal poče bljuvat duše ke žeriše,
Ovce janjac čuvat, kihno vuk deriše.²⁶*
(65 – 66)

Odlično je odražen ne samo semantički sloj izvornika, nego i lapidarnost izraza, personifikacija pakla i tradicionalna metafora za Krista, pa čak je sačuvana i jukstapozicija riječi *agnus oves* (*ovce janjac*), kojom se efektno ističe smisaoni paradoks.

Supstitucija

Ovaj postupak, dakako, podrazumijeva ispuštanje jednog dijela predloška i njegovo nadomještanje vlastitim tekstom. Tako je Marulić postupio, kao što je već rečeno, sa trećim dijelom izvornika (stihovi 95 – 110).²⁷ Jedina veza između Fortunatova i Marulićeva teksta tu je tema krštenja, koja se kod Marulića odnosi općenito na širenje kršćanske vjere u svijetu nakon Krista, dok je kod Fortunata riječ o zaslugama biskupa Feliksa, koji je pokrstio mnogobrojne pogane. Sponu među dvama tekstovima uspostavlja tek nekoliko možebitnih verbalnih odjeka iz širega konteksta predloška: *ecce* (89) — *evo* (71) (u tim stihovima počinje u oba slučaja druga apostrofa Krista, koja u Fortunata zaprema samo dva stiha, a kod Marulića traje do kraja pjesme); *sancta lavacra* (90) — *karstiti* (71); *gentili errore vagantes* (97) — *blude* (72).

Završnih deset stihova parafraze jesu dakle Marulićeva samostalna tvorba, pisana u maniri drugih njegovih nabožnih sastavaka, no tako da prikladno funkcionira u cjelini pjesme a i uklapa se u uobičajeno obraćanje Bogu na kraju djela (usp. završetak *Judite*, *Suzane*, *Molitve suprotiva Turkom*, *Dobrih nauka*).

5.

Preostaje još da razmotrimo pobude što su Marulića mogle navesti da odabere upravo ovo Fortunatovo djelo za svoju autorsku prerađbu.

Učeni biskup Poitiersa, majstor panegirika na način kasne antike, stekao je osobitu pjesničku slavu dvama himnima što su ušli u liturgijsku uporabu. Time su oni, naravno, postali sveprisutni i opće poznati, a imenu njihova autora osiguran je trajan spomen. Oba su himna — *Pange lingua* i *Vexilla*

²⁶ Lekcija *bljuvat* u stihu 65, koju umjesto Franičevićeve i Morovićeve *pljuvat* daje N. Kolumbić u svojem izdanju *Vartla* (usp. str. 695), definitivno je potvrđena izvornikom (*evomit*, 83).

²⁷ Supstitucijom se poslužio Marulić i u svom prijevodu Bonaventurina *Slavića*: umjesto strofa 51 – 63 izvornika on upisuje svoje strofe 35 – 48.

regis — napisana u čast sv. križu a pjevaju se u Velikom tjednu.²⁸ U brevijaru nalazi se nekoliko himana što mu se s manjom ili većom sigurnošću pripisuju. Tako se — a to nas ovdje napose zanima — u *Oficiju Blažene Dive Marije Marka Marulića* nalaze hrvatski prepjevi triju tekstova uz koje se vezuje Fortunatovo ime: *Ave maris stella*, *O gloriosa domina* i *Quem terra, pontus, aethera*.²⁹ Nema sumnje da je Marulić znao tko je autor *Pange lingua* i *Vexilla regis*, a pretpostaviti je da je i tri himna u *Oficiju* držao djelom istoga pjesnika. Poznavao je, dakle, barem pet Fortunatovih (ili Fortunatu pripisivanih) himana, od kojih je ona tri u *Oficiju* vjerojatno sam i preveo. Pridodamo li tome već spomenut podatak da se pišući *Instituciju* koristio Fortunatovim epom o životu sv. Martina i pjesmom o propasti Turingije, neće nam biti daleka pretpostavka kako se mogao zainteresirati da još bolje upozna djela svestrano naobražena i vjerskim žarom nadahnuta poeta iz 6. stoljeća. Tako je naišao i na pjesmu o Isusovu uskrsnuću, koju je odlučio adaptirati u *versih harvacki*.

Izbor su uz dakako poticajnu ljepotu Fortunatovih stihova mogli potkrijepiti i drugi razlozi. Tema je pjesme doista najvažnija dogma kršćanstva, temelj čitave vjere, događaj o kojem sv. Pavao kaže: »Ako li Krist nije uskrsnuo, onda je neosnovano naše propovijedanje, neosnovana je i vaša vjera« (1 Kor 15, 14) i dalje: »Jer kao što u Adamu svi umiru, tako će u Kristu svi oživjeti« (1 Kor 15, 22). K tome, Marulić je spjevao nekoliko pjesama o Kristu (*Od začetja Isusova*, *Svarh muke Isusove*, *Isukarst govori grišnikom*), pa je bilo naravno da se u tom malom, uvjetno rečeno, ciklusu nađe i pjesnička obradba uskrsnuća. Što se poslužio latinskim predloškom kao polazištem, to ne remeti njegovu autorsku ulogu, niti što oduzima u vrijednosnoj prosudbi stihova. Znano je da se pojam autorstva i izvornosti ni u srednjem vijeku, ni u humanizmu, ni u renesansi nisu shvaćali usko i isključivo kao u modernom poimanju. Dosljedno tome, ni kriterij vrijednosti ne temelji se na originalnosti i jedinstvenosti, nego se djelo i autor cijene upravo po tome koliko vladaju žanrovskim konvencijama, koliko su kadri poetičke norme provesti u praksi, dajući vještu, svježu, sažetu ili proširenu verziju poznate građe, pa i sasvim konkretna predložka. Kao što naši i strani petrarkisti (da se poslužimo notornim primjerom) svoje manje ili više slobodne transpozicije iz *Kanconijera* na materinji jezik redovito potpisuju vlastitim imenom — pa i mi danas takve izdanke hrvatskoga »petrarkiziranja« doživljavamo prvenstveno kao dio svoje autorske tradicije, a ne kao prijevod ili imitaciju

²⁸ Znakovito je za glasovitost himna *Vexilla regis* da mu početak parafrazira Dante u svom stihu: *Vexilla Regis prodeunt Inferni* (*Pakao*, XXXIV, 1). Anoniman hrvatski prijevod *Vexilla regis* nalazi se u Lucićevu *Vartlu* na l. 80.

²⁹ F. Leo u navedenom kritičkom izdanju donosi ta tri himna s još nekim pjesmama u dodatku naslovljenu *Carminum spuriorum appendix*. Raby u svojoj antologiji za *Ave maris stella* naznačuje da je nastala otprilike u 9. st. (str. 94) i autora drži nepoznatim; *Quem terra, pontus, aethera* i *O gloriosa domina* u njegovu su izdanju povezani, tj. čine jednu pjesmu; kao vrijeme nastanka naznačeno je 6. st., autor je nepoznat, ali se napominje da je bila pripisivana Fortunatu (str. 79 i 461).

— tako i Marulić pjesmu *Od uskarsa Isusova* uvršćuje u vlastita autorska ostvarenja.³⁰

Naše razmatranje stoga nije imalo za cilj ustanoviti koliko je Marulić oponašao predložak, nego kako ga je posvajao te kako i zašto ga je pri tome preoblikovao dajući mu obilježja svoje tvorbe. Kvintilijan na jednom mjestu napominje kako autor parafraze ne treba samo da prevodi predložak, nego da se s njime takmiči:³¹ rekli bismo da hrvatski pjesnik ovdje doista nije *imitator* nego *aemulator*, a k tome je, barem za domaću književnu tradiciju, u priličnoj mjeri upravo *inventor*. Kao upućen baštinik antičkog i srednjovjekovnog poetskog i retoričkog nasljeđa on istovremeno sažima i nadopunjuje opis proljeća; teološki verziran i vjerski motiviran slijedi Fortunata u središnjem dijelu pjesme, utkivajući sintagme i stihove što se skladno uklapaju u izvorni kontekst; na koncu nadopisuje niz vlastitih stihova; kod svega toga unosi u svoju pjesmu prikladne *urehe* i prigušuje za svoj ukus ponešto prebujan stil predloška.³² Pokazao je Marulić u tom adaptiranju znalčki uvid u slojevite osobitosti izvornika i vještinu variranja transpozicijskih postupaka; kao zreo stvaralac asimilirao je latinsku umjetninu u svoj jezik i versifikacijski sustav, u domaću književnu tradiciju, pa i u autorski kontekst vlastita opusa. Nadasve: odabravši za predložak pjesmu što se i danas drži antologijskom posvjedočio je pouzdan estetski kriterij, a svojom verzijom i sam je dao antologijsko ostvarenje.

³⁰ Na nama je pak da Venancija Fortunata ubrojimo u onaj dugi niz imena što su bila »formanti i fermenti Marulićeva duhovnog svijeta« (Tomislav Ladan, »Marulićev syllabus«, u knjizi *Parva mediaevalia*, Zagreb 1983, str. 102).

³¹ *Neque ego paraphrasin esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem (M. Fabii Quintiliani Institutionis oratoriae libri duodecim, tomus II, Oxford University Press, 1970, 10, 5, 5; str. 607).*

³² O retoričkim sredstvima kojima Marulić ukrašava svoju parafrazu ovdje u najkraćim crtama. Poliptot: *svete svet* (32), *čoviku čovik* (39). Paronomazija: *poni— podni* (37–38), *ostavi — postavi* (55–56), *prijaše — pridaše* (75–76). Gramatički paralelizam: *Žalost svaka minu, radosti nastaje* (8); *Polja se urešije razlikovim cvitjem, / Gore se odiše sve zelenim listjem* (11–12). Hijazam: *Hteć pomoć čoviku, čovik hti biti sam* (39); *griha nas ispart i — izbavi nas smarti* (41–42). Enumeracija: *zvizde se zasjaše, / Žalost svaka minu, radosti nastaje* (7–8); *Ul'ja, vina, žita* (10); *Nebo, zemlja, more* (29). Geminacija: *Hvala t', hvala t' budi* (61). Kumulacija: aoristâ (7–12), imperfekata (17–21), glagolskih priloga sadašnjih (13–22), imperativâ (55–60). Aliteracija: *više zvizd uzide* (28); *Nada sve svete svet, jur ga svaki čtuje* (32); *Svita stvoritelju, svih vernih spasen'je* (33); *Kripost svemogoga i slavan u svemu* (36); *Pomogal si svih, pokoru svih podni* (38). Perifraze: *Tomu, ki sve more* (30); *Svita stvoritelju, svih vernih spasen'je, / Svih odkupitelju, očevo rojen'je* (33–34); *ki si sve toj stvoril, / Ki s' svakomu čudi počet'je, konac bil* (61–62). Personifikacije: *Sunce ... hvale zdiva Bogu, ki ga stvori* (5–6); *Polja se urešije razlikovim cvitjem, / gore se odiše sve zelenim listjem* (11–12); *Toj lito takovo tad je svidočilo* (23); *Nebo, zemlja, more tad se veseljahu, / Tomu, ki sve more, hvaljen'ja činjahu* (29–30). Uočljivo je dosljedno izostavljanje porredbe i kod Fortunata i kod Marulića (koji se inače njome često koristi).